

Η τεχνολογία ως έκφραση των κοινωνικών σχέσεων εξουσίας σύμφωνα με τον Καρλ Μαρξ

του Γιάννη Μηλιού

1. Το Κεφάλαιο του Καρλ Μαρξ ως κριτικό ερευνητικό πρόγραμμα

Το συγγραφικό έργο του Μαρξ (εν μέρει σε συνεργασία με τον Ένγκελς) είναι τεράστιο. Στα γερμανικά, τα Έργα Μαρξ-Ένγκελς (Marx-Engels Werke – MEW), που εκδόθηκαν στη Λ.Δ. Γερμανίας, περιλαμβάνουν 44 τόμους των 700-800 σελίδων ο καθένας. Η νεότερη *Συνολική έκδοση Μαρξ-Ένγκελς* (Marx-Engels Gesamtausgabe – MEGA), η οποία ξεκίνησε στη Λ.Δ. Γερμανίας και συνεχίστηκε μετά το 1990 από το Ινστιτούτο Κοινωνικής Ιστορίας του Άμστερνταμ, περιλαμβάνει 122 τόμους, ο καθένας ίδιας τουλάχιστον έκτασης με τους τόμους της MEW. Η MEGA περιλαμβάνει 4 Τμήματα. I: «Έργα-άρθρα-σχεδιάσματα» (32 τόμοι). II: «Το Κεφάλαιο και προκαταρκτικές εργασίες» (23 τόμοι). III: Αλληλογραφία (35 τόμοι). IV: «Σπαράγματα, σημειώσεις, σχόλια περιθωρίου» (32 τόμοι). Κάθε τόμος της MEGA περιλαμβάνει και ένα επιπλέον συμπληρωματικό τόμο επιμέλειας (Apparat). Η έκδοση της MEGA δεν έχει ακόμα ολοκληρωθεί.

Η τεράστια αυτή θεωρητική και πολιτική κληρονομιά του Μαρξ (στη συνεργασία του με τον Ένγκελς) περιλαμβάνει μια πολυσχιδή ερευνητική απόπειρα, που αποκρυσταλλώνει τις εσωτερικές αιτιακές διεργασίες του καπιταλιστικού συστήματος, αλλά και τις εγγενείς στο κοινωνικό σύστημα τάσεις αμφισβήτησης και ανατροπής του.

Εντούτοις το έργο του Μαρξ δεν είναι ενιαίο. Περιέχει ασυνέχειες, τομές, νέες αρχές και αναπροσανατολισμούς. Πολύ περισσότερο δεν είναι «ευαγγέλιο», ούτε και απουσιάζουν από αυτό και αντιφάσεις.

Το μεγάλο έργο του Μαρξ είναι σε κάθε περίπτωση *Το Κεφάλαιο*, που μαζί με τα κείμενα που προηγήθηκαν (τα *Grundrisse*, την *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*, τις *Θεωρίες για την υπεραξία*, τα άλλα σχετικά χειρόγραφα κλπ.) εκτείνεται στους 23 τόμους του Τμήματος IV της MEGA.

Το *Κεφάλαιο* συνιστά μια μεγάλη θεωρητική τομή στο χώρο των κοινωνικών επιστημών. Ορίζει έναν νέο θεωρητικό σύστημα εννοιών, με βάση το οποίο μπορούμε να προσεγγίσουμε τον κάθε καπιταλισμό και όχι απλώς εκείνον της Αγγλίας του 19^{ου} αιώνα, στον οποίο έζησε ο Μαρξ. Διότι αντικείμενο του *Κεφαλαίου* είναι, όπως εξηγεί ο συγγραφέας του, ο «ιδεατός μέσος όρος» του καπιταλιστικού συστήματος, οι αιτιώδεις σχέσεις που λειτουργούν πίσω από την επιφάνεια του κάθε καπιταλισμού.

Σύμφωνα με τη θεωρία του Μαρξ, η καπιταλιστική παραγωγή στοχεύει στη μεγιστοποίηση του κέρδους ανά μονάδα επενδυμένου κεφαλαίου, δηλαδή στη μεγιστοποίηση του ποσοστού κέρδους. Ως αποτέλεσμα, η καπιταλιστική διαδικασία παραγωγής λαμβάνει χώρα εντός ενός *διπλά ανταγωνιστικού κοινωνικού πεδίου*:

A) Αφενός αποτελεί *διαδικασία εκμετάλλευσης και εξουσίωσης της εργασίας* από το κεφάλαιο καθώς, μεταξύ άλλων, η αμοιβή της εργασίας, δηλαδή το βιοτικό επίπεδο των μισθωτών εργαζομένων, συνιστά κόστος για το κεφάλαιο, και η μείωση του (κάθε) κόστους είναι η προϋπόθεση του κέρδους. (Ανταγωνιστικό πεδίο 1).

B) Αφετέρου χαρακτηρίζεται από τον ολόπλευρο ανταγωνισμό των καπιταλιστικών επιχειρήσεων (των «ατομικών κεφαλαίων») μεταξύ τους, είτε για την αύξηση του μεριδίου αγοράς και τον εκτοπισμό των ανταγωνιστών, είτε για την εξασφάλιση ευνοϊκότερων όρων χρηματοδότησης από το χρηματοπιστωτικό σύστημα. (Ανταγωνιστικό πεδίο 2)

2. Η τεχνολογική καινοτομία ως αναγκαία προϋπόθεση και ταυτόχρονα αποτέλεσμα της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής

2.1. Η καινοτομία ως εγγενής τάση της καπιταλιστικής παραγωγής

Εντός αυτού του διπλά ανταγωνιστικού πεδίου, καθοριστικός παράγοντας για την αναπαραγωγή και ενίσχυση της θέσης του κάθε ατομικού κεφαλαίου είναι η εισαγωγή νέας τεχνολογίας, η διαρκής τεχνολογική καινοτομία.

Η εισαγωγή νέας τεχνολογίας γίνεται με την ανανέωση των μηχανών και των άλλων διεργασιών και συστημάτων στα οποία στηρίζεται η παραγωγή και συνεπάγεται «την ανάπτυξη της παραγωγικής δύναμης της εργασίας», όπως σημειώνει ο Μαρξ, που όμως λειτουργεί ως παραγωγική δύναμη του κεφαλαίου:

«Η συνεργασία τους [των εργατών] αρχίζει μόνο μέσα στο προτσές της εργασίας, αλλά μέσα στο προτσές εργασίας έπαψαν πια ν' ανήκουν στον ίδιο τον εαυτό τους. Όταν μπαίνουν σ' αυτό είναι πια ενσωματωμένοι στο κεφάλαιο. Σαν συνεργαζόμενοι, σαν μέλη ενός εργαζόμενου οργανισμού αποτελούν οι ίδιοι απλώς έναν τρόπο ύπαρξης του κεφαλαίου. Γι' αυτό η παραγωγική δύναμη που αναπτύσσει ο εργάτης σαν κοινωνικός εργάτης είναι παραγωγική δύναμη του κεφαλαίου» (*Το Κεφάλαιο*, τόμος 1^{ος}: 348).

Η ανάπτυξη της παραγωγικής δύναμης του κεφαλαίου, ως συνώνυμο της διαρκώς αυξανόμενης παραγωγικότητας της εργασίας, αποτελεί έτσι μόνιμο χαρακτηριστικό των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής, που καθορίζει τις αποφάσεις και βουλήσεις των δρώντων φορέων της:

«Γενικά παραγωγικότητα της εργασίας = μάξιμουμ του προϊόντος με μίνιμουμ της εργασίας, άρα όσο το δυνατόν υποτίμηση των εμπορευμάτων. Στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής αυτό γίνεται νόμος ανεξάρτητα από τη θέληση του κάθε καπιταλιστή [...]. Ωστόσο αυτή η ενυπάρχουσα τάση της καπιταλιστικής σχέσης πραγματοποιείται κατ' αρχήν με επαρκή τρόπο – και γίνεται η ίδια μια αναγκαία προϋπόθεση ακόμα και τεχνολογικά – μόλις αρχίζει να αναπτύσσεται ο ειδικά καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής και μαζί μ' αυτόν η πραγματική υπαγωγή της εργασίας στο κεφάλαιο» (*Αποτελέσματα της άμεσης διαδικασίας παραγωγής* [6^ο ανέκδοτο κεφάλαιο του 1^{ου} τόμου του *Κεφαλαίου*): 126-127).

2.2. Ανταγωνιστικό πεδίο 1: τεχνολογία και αύξηση της υπεραξίας

Η έννοια της υπεραξίας που εισάγει ο Μαρξ δεν αναφέρεται σε μια απλή «αφαίρεση», ή «παρακράτηση» από το προϊόν του εργάτη, αλλά ως μια ιδιαίτερη κοινωνική σχέση, η οποία εμφανίζεται αναγκαστικά ως παραγωγή (περισσότερου) χρήματος: ως η μέσω της ενότητας της διαδικασίας παραγωγής και της διαδικασίας κυκλοφορίας των εμπορευμάτων προσαύξηση της αξίας του προκαταβαλλόμενου (χρηματικού) κεφαλαίου.

Το κεφάλαιο είναι «αυτοαξιοποιούμενη αξία», «γεννάει αξία επειδή είναι αξία [...]. Σαν το αναπτυσσόμενο υποκείμενο ενός τέτοιου προτσές [...] η αξία χρειάζεται πριν απ' όλα μιαν αυτοτελή μορφή, με την οποία να διαπιστώνεται η ταυτότητα με τον ίδιο τον εαυτό της. Και τη μορφή αυτή την έχει μόνο στο χρήμα. Γι' αυτό το λόγο

το χρήμα αποτελεί την αφετηρία και το τέρμα κάθε προτσές αξιοποίησης» (*Το Κεφάλαιο*, τόμος 1^{ος}: 167).

Ως συνεπαγωγή της ανάλυσης αυτής προκύπτει ότι το χρηματοπιστωτικό σύστημα αποτελεί δομικό-απαραίτητο στοιχείο του καπιταλισμού. Ο καπιταλισμός είναι «(...) ένα σύστημα παραγωγής στο οποίο όλη η συνοχή της διαδικασίας αναπαραγωγής στηρίζεται στην πίστη (...)» (*Το Κεφάλαιο*, τόμος 3^{ος}: 617). «Αυτός ο κοινωνικός χαρακτήρας του κεφαλαίου πετυχαίνεται και πραγματοποιείται πέρα για πέρα μόνο με την πλήρη ανάπτυξη του πιστωτικού και τραπεζικού συστήματος» (όπ.π.: 758).

Το κεφάλαιο ως διαδικασία που «γεννάει αξία επειδή είναι αξία» (Μαρξ) παράγει υπεραξία, κέρδος, και αυτό το κέρδος γίνεται τόσο μεγαλύτερο όσο παρατείνεται η εργάσιμη μέρα και όσο αυξάνει η παραγωγικότητα της εργασίας. Ο Μαρξ περιγράφει αυτές τις δύο διαδικασίες μέσα από τις έννοιες (α) απόλυτη υπεραξία και (β) σχετική υπεραξία.

«Την υπεραξία που παράγεται με την παράταση της εργάσιμης ημέρας την ονομάζω *απόλυτη υπεραξία*. Αντίθετα την υπεραξία που προκύπτει από τη συντόμευση του αναγκαίου χρόνου εργασίας [...] την ονομάζω *σχετική υπεραξία*» (*Το Κεφάλαιο*, τόμος 1^{ος}: 330).

Η παραγωγή απόλυτης υπεραξίας προκύπτει από τη μείωση του μοναδιαίου κόστους εργασίας σε ένα δεδομένο τεχνολογικό περιβάλλον, ενώ η παραγωγή σχετικής υπεραξίας αναφέρεται σε αυξήσεις της μερίδας των κερδών λόγω τεχνολογικών μεταβολών (οι οποίες μειώνουν τόσο τα κόστη σε ονομαστικούς μισθούς όσο και τα κόστη σταθερού κεφαλαίου (παγίων, πρώτων υλών κλπ.).

Η εισαγωγή προηγμένων καινοτομικών μέσων παραγωγής και παραγωγικών μεθόδων που αυξάνουν την παραγωγικότητα της εργασίας (το παραγόμενο προϊόν ανά εργασιακή ώρα) μειώνει την τιμή των παραγόμενων εμπορευμάτων συμπεριλαμβανομένων και των μέσων συντήρησης των μισθωτών εργαζομένων, η αμοιβή των οποίων αντιστοιχεί σε ένα ανά συγκεκριμένη εποχή και χώρα λίγο-πολύ καθορισμένο καλάθι εμπορευμάτων. Καθώς με την τεχνολογική πρόοδο η αξία αυτού του καλαθιού (που για τον επιχειρηματία-καπιταλιστή αποτελεί το μισθιακό κόστος) μειώνεται, το κέρδος (τόσο ως ποσοστό της παραγόμενης ανά περίοδο νέας αξίας, όσο και ως απόλυτο μέγεθος) αυξάνεται. Αυξάνεται δηλαδή η σχετική υπεραξία.

Όμως η εισαγωγή νέων τεχνολογιών που είναι ενσωματωμένες στα μέσα παραγωγής δεν αυξάνει μόνο τη σχετική αλλά και την απόλυτη υπεραξία. Η γρήγορη πρόοδος της τεχνολογίας απαξιώνει ταχύτατα τα λειτουργούντα μέσα παραγωγής, καθώς διαρκώς παράγονται νεώτερα μέσα, που κάνουν δυνατή μια ακόμα παραγωγικότερη εργασιακή διαδικασία.

Γνωρίζοντας τον περιορισμένο χρόνο ζωής λόγω «τεχνολογικής φθοράς» των μέσων παραγωγής του, ο επιχειρηματίας-καπιταλιστής ωθείται στο να τα θέτει σε λειτουργία, αν είναι αυτό δυνατόν, 24 ώρες το εικοσιτετράωρο, παρατείνοντας παράλληλα τη διάρκεια της εργάσιμης μέρας. Έτσι στην απώλεια απασχόλησης που συνεπάγεται η υποκατάσταση εργασίας από τα συστήματα μηχανών, προστίθεται η πίεση για εξαντλητικότερη και μεγαλύτερης ημερήσιας διάρκειας εργασία όσων συνεχίζουν να απασχολούνται.

«Εσωτερικό κίνητρο και μόνιμη τάση του κεφαλαίου είναι ν' ανεβάζει την παραγωγική δύναμη της εργασίας, για να φτηναίνει τα εμπορεύματα και με το φτήνισμα των εμπορευμάτων να φτηναίνει τον ίδιο τον εργάτη [...] Στην

κεφαλαιοκρατική παραγωγή, λοιπόν, η εξοικονόμηση εργασίας με την ανάπτυξη της παραγωγικής δύναμης της εργασίας δεν αποβλέπει καθόλου στη συντόμευση της εργάσιμης μέρας. Αποβλέπει μόνο στην ελάττωση του χρόνου εργασίας που είναι αναγκαίος για την παραγωγή μιας ορισμένης ποσότητας εμπορευμάτων» (*Το Κεφάλαιο*, τόμος 1^{ος}: 334-335).

«Έτσι, οι μηχανές, το πιο ισχυρό μέσο για τη μείωση του χρόνου εργασίας, μετατρέπονται στο πιο σίγουρο μέσο για να μεταβληθεί όλος ο χρόνος ζωής του εργάτη και της οικογένειάς του σε διαθέσιμο χρόνο εργασίας για την αξιοποίηση του κεφαλαίου. Έτσι, η υπερεργασία των μεν γίνεται προϋπόθεση για την ανεργία των δε και η μεγάλη βιομηχανία, που κυνηγάει σ' όλη την υδρόγειο νέους καταναλωτές, περιορίζει στην πατρίδα της την κατανάλωση των μαζών σ' ένα ελάχιστο όριο πείνας και, μ' αυτόν τον τρόπο, υπονομεύει τη δική της εσωτερική αγορά» (*Το Κεφάλαιο*, τόμος 1^{ος}: 671).

«Οι εργάτες σαν αγοραστές εμπορεύματος έχουν σημασία για την αγορά. Η κεφαλαιοκρατική όμως κοινωνία έχει την τάση να περιορίζει στο κατώτατο όριο την τιμή του εμπορεύματός τους – της εργατικής δύναμης – όταν αντικρίζει τους εργάτες σαν πωλητές» (*Το Κεφάλαιο*, τόμος 2^{ος}: 315).

2.3. Ανταγωνιστικό πεδίο 1: η τεχνολογία ως μηχανισμός κάμψης των εργατικών αντιστάσεων

Ο επιχειρηματίας-καπιταλιστής καλείται να οργανώσει με αποτελεσματικό τρόπο τη στρατηγική μεγιστοποίησης των κερδών της επιχείρησης, την παραγωγή της υπεραξίας. Σε γενικές γραμμές, μια τέτοια διαδικασία περιλαμβάνει τη διαρκή προσπάθεια τεχνολογικού εκσυγχρονισμού των μέσων παραγωγής, οικονομιών στη χρησιμοποίηση σταθερού κεφαλαίου και μείωσης του μεριδίου της εργασίας στο καθαρό προϊόν.

Βέβαια, όλες αυτές οι πρακτικές δεν είναι απλές «τεχνικές» αποφάσεις που πρέπει να παρθούν αλλά το μεταβλητό και αστάθμητο αποτέλεσμα συγκρουσιακών διαδικασιών μεταξύ των κοινωνικών ομάδων που συναπαρτίζουν το προσωπικό της επιχείρησης. Επομένως, η κεφαλαιοκρατική επιχείρηση συγκροτείται διαρκώς σε κατεξοχήν συγκρουσιακό (πολιτικό) πεδίο και η παραγωγή υπεραξίας συναντά αντίσταση, έτσι ώστε να μην είναι ποτέ διασφαλισμένη.

Στο πλαίσιο αυτό, η τεχνολογία αναδεικνύεται σε όπλο στα χέρια του επιχειρηματία-καπιταλιστή για την αποδυνάμωση των αντιστάσεων των εργατών, και ευρύτερα για την τροποποίηση του συσχετισμού δυνάμεων εντός την επιχείρησης, με την επιβολή αυτού που ο Μαρξ ονόμασε «δεσποτισμό του εργοστασίου».

«Η μηχανή γίνεται το πιο ισχυρό πολεμικό μέσο για την κατάπνιξη των περιοδικών εργατικών εξεγέρσεων, απεργιών κλπ., που στρέφονται ενάντια στην αυτοκράτεια του κεφαλαίου. [...] Θα μπορούσε να γράψει κανείς μια ολόκληρη ιστορία εφευρέσεων από το 1830 και δω, που έγιναν απλώς σαν πολεμικά μέσα του κεφαλαίου ενάντια στις ανταρσίες των εργατών». *Το Κεφάλαιο*, τόμος 1^{ος}: 452).

Όμως πέρα από τις απεργίες και τις εξεγέρσεις, η αναδιάρθρωση της παραγωγής στη βάση των νέων τεχνολογικών καινοτομιών σημαίνει μετατόπιση του συσχετισμού δύναμης προς όφελος των διευθυντικών κλιμακίων της επιχείρησης,

αναφορικά με το βαθμό ελέγχου επί της παραγωγικής διαδικασίας, την κατανομή της γνώσης, τις ιεραρχίες, τα δικαιώματα.

Αναδιάρθρωση της επιχείρησης, πάνω από όλα, σημαίνει αναδιαμόρφωση του συνόλου των κοινωνικών σχέσεων που αυτή «εσωκλείει», με στόχο την αύξηση της διευθυντικής εξουσίας. Είναι, επομένως, μία συνολικότερη στρατηγική η οποία προϋποθέτει, από τη μία πλευρά, μεγαλύτερο έλεγχο της εργασιακής διαδικασίας, και, από την άλλη, σε μακροοικονομικό επίπεδο, την «υποτίμηση» των μη επαρκώς αξιοποιούμενων κεφαλαίων (συρρίκνωση και εκκαθάριση) και συνεπώς την εξοικονόμηση στη χρήση σταθερού κεφαλαίου (πολλές φορές μέσα από επιθετικές εξαγορές). Προϋποθέτει, λοιπόν, δυνητικά όχι μόνο την καθολική κυριαρχία του μάντζερ επάνω στους εργαζομένους, αλλά και τη μεγαλύτερη δυνατή ελαστικότητα της εργασίας και την απορρύθμιση της αγοράς εργασίας.

2.4. Ανταγωνιστικό πεδίο 2: κεφαλαιακός ανταγωνισμός και γενίκευση της τεχνολογικής καινοτομίας

Η αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας και της κερδοφορίας, που γίνεται δυνατή μέσα από την τεχνολογική καινοτομία, συνιστά τη βασική διαδικασία ανταγωνισμού μεταξύ των επιχειρήσεων (των ατομικών κεφαλαίων) για την επικράτηση και ενίσχυση της θέσης τους στην αγορά.

Κάθε ατομικό κεφάλαιο επιδιώκει να μεγιστοποιήσει το κέρδος του, καταρχάς με την εισαγωγή νέας τεχνολογίας. Η τάση για μεγιστοποίηση του κέρδους ακυρώνεται καθώς η νέα τεχνολογία γενικεύεται, μέσω του ανταγωνισμού των επιχειρήσεων μεταξύ τους, σε ολόκληρο τον κλάδο και κατ' επέκταση την οικονομία. Με άλλα λόγια, η τάση μεγιστοποίησης του κέρδους της μεμονωμένης επιχείρησης υποτάσσεται, μέσα από τον ανταγωνισμό, στους νόμους εξισορρόπησης, οι οποίοι είναι σύμφυτοι με τη συνολική καπιταλιστική παραγωγή, και ειδικότερα στη διαδικασία εξίσωσης του ποσοστού του κέρδους και στο σχηματισμό ενός (κατά τάση) μέσου κέρδους. Η τάση προς την εξίσωση του ποσοστού του κέρδους αποτελεί έτσι ένα δομικό χαρακτηριστικό της κεφαλαιακής σχέσης καθαυτής.

Η τάση αυτή σχετίζεται με δύο διαδικασίες:

α) Τον ανταγωνισμό στο εσωτερικό κάθε κλάδου ή τομέα παραγωγής, που καταρχήν εξασφαλίζει για κάθε εμπόρευμα την «αποκατάσταση μιας ίσης αγοραίας αξίας και αγοραίας τιμής», παρά τις διαφορές στην παραγωγικότητα και την οργανική σύνθεση των μεμονωμένων κεφαλαίων τα οποία παράγουν αυτό το εμπόρευμα, παρά – δηλαδή – τις διάφορες «ατομικές αξίες» των διαφορετικών «δειγμάτων» του εμπορεύματος (*Το Κεφάλαιο*, τόμος 3^{ος}: 228). Ο ενδοκλαδικός ανταγωνισμός τείνει, επομένως, να επιβάλλει σε όλα τα μεμονωμένα κεφάλαια τις κάθε φορά παραγωγικότερες τεχνικές παραγωγής και εξισώνει έτσι το ποσοστό κέρδους στο εσωτερικό κάθε κλάδου.

β) Τον ανταγωνισμό στο επίπεδο της συνολικής καπιταλιστικής παραγωγής, που εξασφαλίζει μια τέτοια κινητικότητα του κεφαλαίου από τον έναν κλάδο παραγωγής στον άλλο, ώστε να τείνει τελικά να διαμορφωθεί ένα ενιαίο ποσοστό κέρδους σε ολόκληρη την καπιταλιστική οικονομία (το γενικό ποσοστό του κέρδους). Ο σχηματισμός του ενιαίου (ως προς την τάση του) γενικού ποσοστού κέρδους επιτυγχάνεται με βάση τις τιμές παραγωγής. Πρόκειται για τις τιμές του προϊόντος του κάθε μεμονωμένου κεφαλαίου, που του εξασφαλίζουν ένα ποσοστό κέρδους (= λόγο του συνολικού κέρδους μιας περιόδου παραγωγής προς το συνολικό κεφάλαιο που έχει προκαταβληθεί), το οποίο να είναι ίσο (να τείνει να εξισωθεί) προς το γενικό ποσοστό κέρδους της οικονομίας (*Το Κεφάλαιο*, τόμος 3^{ος}: Τμήμα Δεύτερο).

Η «ελευθερία του κεφαλαίου», η συγκέντρωση και συγκεντροποίησή του, και η δυνατότητά του να μετακινείται από τη μια σφαίρα παραγωγής στην άλλη – μετακίνηση που επιβάλλεται μέσα από τον ανταγωνισμό, καθώς το κάθε κεφάλαιο επιζητεί την απασχόληση που θα του επιφέρει το υψηλότερο ποσοστό κέρδους – είναι οι όροι που εξασφαλίζουν την κυριαρχία της τάσης για εξίσωση του γενικού ποσοστού κέρδους, μέσα από τη γενίκευση των πιο αποδοτικών τεχνικών.

Η επιχείρηση που πρώτη εισάγει μια νέα τεχνολογία και επιτυγχάνει έτσι μια υψηλότερη από τον κοινωνικό μέσο όρο παραγωγικότητα της εργασίας στο εσωτερικό ενός κλάδου παραγωγής, επιτυγχάνει επίσης ένα άνω του μέσου πρόσθετο κέρδος. Όμως, αυτό το πρόσθετο κέρδος «σπρώχνει τους ανταγωνιστές του σαν αναγκαστικός νόμος του ανταγωνισμού να εισάγουν τον νέο τρόπο παραγωγής» (*Το Κεφάλαιο*, τόμος 1^ο: 334).

Η διαδικασία εισαγωγής και γενίκευσης της τεχνολογίας αποτελεί επομένως αποφασιστική ενεργή ροπή στο πεδίο του κεφαλαιακού ανταγωνισμού.

2.5. Ανταγωνιστικό πεδίο 2: τεχνολογία και διακύμανση του μέσου ποσοστού κέρδους

Όπως ήδη αναφέραμε, η εισαγωγή νέας τεχνολογίας αυξάνει την παραγωγικότητα της εργασίας, φθηνώνει τα εμπορεύματα και αυξάνει τη μερίδα των κερδών (το κέρδος ως ποσοστό του καθαρού προϊόντος) αλλά και τη μάζα τους. Συνεπώς τείνει να αυξήσει το ποσοστό κέρδους (το κλάσμα κέρδη μιας περιόδου προς συνολικό κεφάλαιο) για δύο λόγους: (α) λόγω της αύξησης του αριθμητή (των κερδών), (β) λόγω της μείωσης του παρονομαστή (της αξίας του κάθε μέσου παραγωγής που υπεισέρχεται στην παραγωγή).

Όμως, ταυτόχρονα αναπτύσσεται και μια αντίρροπη τάση: Για να αυξηθεί η παραγωγικότητα της εργασίας αυξάνει και ο όγκος των χρησιμοποιούμενων μέσων παραγωγής, γεγονός που δρα αντίστροφα προς την τάση μείωσης της μοναδιαίας αξίας τους: η συνολική αξία των (περισσότερων τώρα) μέσων παραγωγής (ο παρονομαστής του κλάσματος) μπορεί επομένως να αυξάνεται παρά τη μείωση της μοναδιαίας αξίας κάθε μέσου παραγωγής.

Ο Μαρξ, με τον «νόμο» της *πρωτικής τάσης* του ποσοστού κέρδους που διατυπώνει, υποστηρίζει ότι η τεχνολογική καινοτομία, που εισάγεται στην παραγωγή από τον ατομικό κεφαλαιοκράτη στο πλαίσιο του ανταγωνισμού και έχει ως στόχο την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας, θα μπορούσε να είναι η αιτία για να εκδηλωθεί μια τέτοια τάση πτώσης του ποσοστού κέρδους.

Η ανάλυση του Μαρξ δείχνει ότι σε όλες τις περιπτώσεις που οι τεχνολογικές καινοτομίες που εισάγονται στην παραγωγή για να αυξήσουν την παραγωγικότητα της εργασίας έχουν ως αποτέλεσμα μια αύξηση και της έντασης του κεφαλαίου (συνολικό επενδυμένο κεφάλαιο ανά εργαζόμενο: K/N), με ρυθμούς υψηλότερους από της παραγωγικότητας της εργασίας (συνολικό προϊόν της περιόδου ανά εργαζόμενο: Y/N), τότε ο λόγος κεφαλαίου/προϊόντος (K/Y) αυξάνεται, γεγονός που επιδρά αρνητικά στο ποσοστό κέρδους, και μάλιστα μπορεί να οδηγήσει σε πτώση του αν ο ρυθμός της αύξησής του K/Y υπερβαίνει το ρυθμό αύξησης της μερίδας των κερδών.

Όμως εφόσον ο επιχειρηματίας-κεφαλαιοκράτης διευθύνει την παραγωγική διαδικασία, πώς είναι δυνατόν να εισάγει τεχνολογικές καινοτομίες που μειώνουν το ποσοστό κέρδους, δηλαδή ακυρώνουν τη στρατηγική της επιχείρησης για μεγιστοποίηση της κερδοφορίας; Στο ερώτημα αυτό ο Μαρξ δίνει την εξής απάντησης:

«Κανένας κεφαλαιοκράτης δεν χρησιμοποιεί μια νέα μέθοδο παραγωγής, όσο παραγωγική κι αν είναι, όσο κι αν αυξάνει το ποσοστό της υπεραξίας, εφόσον μειώνει το ποσοστό του κέρδους. Αλλά κάθε τέτοια νέα μέθοδος παραγωγής φτηναίνει τα εμπορεύματα. Γι' αυτό στην αρχή ο κεφαλαιοκράτης τα πουλά πάνω από την τιμή παραγωγής τους [...]. Τσεπώνει τη διαφορά που υπάρχει ανάμεσα στα έξοδα παραγωγής τους και στην αγοραία τιμή των υπόλοιπων εμπορευμάτων, που έχουν παραχθεί με υψηλότερο κόστος παραγωγής [...]. Η διαδικασία παραγωγής του στέκει πάνω από το μέσο όρο της κοινωνίας. Ο ανταγωνισμός όμως τη γενικεύει και την υποτάσσει στο γενικό νόμο. Τότε αρχίζει η πτώση του ποσοστού κέρδους» (*Το Κεφάλαιο*, τόμος 1^{ος} 334-335).

Από την ανάλυση του Μαρξ προκύπτει, όμως, ότι η εισαγωγή νέας τεχνολογίας είναι δυνατόν να εξασφαλίζει την αύξηση του ποσοστού κέρδους, όταν ισχύουν αντίθετες συνθήκες από αυτές που περιγράφει ο «νόμος» της *πρωτικής τάσης* του ποσοστού κέρδους. Ο ίδιος ο Μαρξ γράφει:

«Εξεταζόμενο το ζήτημα αφηρημένα, όταν πέφτει η τιμή του ενός ξεχωριστού εμπορεύματος, επειδή ανέβηκε η παραγωγική δύναμη της εργασίας, επομένως και επειδή αυξήθηκε ταυτόχρονα ο αριθμός αυτών των φθηνότερων εμπορευμάτων, μπορεί το ποσοστό του κέρδους να μένει το ίδιο [...]. Το ποσοστό του κέρδους θα μπορούσε ακόμα και ν' ανέβει, αν με την αύξηση του ποσοστού της υπεραξίας συνδεόταν μια σημαντική μείωση της αξίας των στοιχείων του σταθερού και ιδίως του πάγιου κεφαλαίου» (*Το Κεφάλαιο*, τόμος 1^{ος}: 290).

Ακολουθώντας τη λογική της ανάλυσης του Μαρξ, σ' όλες τις περιπτώσεις όπου η τεχνολογική καινοτομία δεν προκαλεί υψηλότερες αυξήσεις στην ένταση του κεφαλαίου, έναντι των αυξήσεων στην παραγωγικότητα της εργασίας, θα παρουσιαστεί μια ανοδική τάση στο ποσοστό κέρδους. Η ανοδική τάση στο ποσοστό κέρδους επικρατεί επίσης όταν η μερίδα των κερδών αυξάνει ταχύτερα από τον λόγο κεφαλαίου/προϊόντος, ή όταν μειώνεται βραδύτερα από τη μερίδα των κερδών. Αναφορικά με την εξέλιξη της αξίας του επενδυμένου κεφαλαίου (και συνεπώς του λόγου κεφάλαιο προς προϊόν: K/Y) ο Μαρξ γράφει:

«Είναι η ανάπτυξη της παραγωγικής δύναμης της εργασίας έξω από τον δοσμένο κλάδο, σε άλλον κλάδο, σ' αυτόν που του προμηθεύει μέσα παραγωγής. Να τι ρίχνει εδώ σχετικά την αξία του σταθερού κεφαλαίου, που χρησιμοποιεί ο κεφαλαιοκράτης και ανεβάζει επομένως το ποσοστό του κέρδους» (*Το Κεφάλαιο*, τόμος 3^{ος}: 110).

3. Επίλογος

Η τεχνολογία και η τεχνολογική καινοτομία ως «εξαρτημένη μεταβλητή» των ανταγωνιστικών σχέσεων που δομούν το καπιταλιστικό σύστημα, παίζει σημαντικό ρόλο στην ανάλυση του Μαρξ.

Στο θεωρητικό σύστημα του Μαρξ, η τεχνολογία κατέχει κεντρική θέση, καθώς συνδέεται με την προβληματική της μείωσης του χρόνου εργασίας ανά μονάδα παραγόμενου εμπορεύματος, ή της αδιάκοπης αύξησης της παραγωγικότητας της εργασίας ως μέσου για την αύξηση των κερδών (της παραγόμενης υπεραξίας), την ισχυροποίηση του κεφαλαίου έναντι της εργασίας και τη συγκρότηση των

μεμονωμένων κεφαλαίων σε κοινωνικό σύστημα, σε «συνολικό-κοινωνικό κεφάλαιο», μέσω του ανταγωνισμού στην αγορά.